

บทที่ 6

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาเรื่อง “ความขัดแย้งในแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่” มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาอธิบายลักษณะของแนวคิดและวิเคราะห์ความแตกต่างในแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วงที่นำมาสู่ความขัดแย้งนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2526 – 2555 (2) ศึกษาและอธิบายรูปแบบวิธีการในการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วง และ (3) เพื่อนำเสนอข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วง โดยอาศัยกรอบแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม แนวคิดความขัดแย้งด้านทรัพยากร และแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม ในการอธิบายตามคำถามการวิจัยที่ตั้งขึ้นคือ (1) แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐและของประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วงมีลักษณะอย่างไร และ (2) แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐและประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วงมีความแตกต่างและขัดแย้งกันอย่างไร โดยผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

6.1 สรุปผลการศึกษา

บริบททั่วไปของพื้นที่ศึกษา บ้านทุ่งห้าปาม่วงตั้งอยู่ในพื้นที่ราชพัสดุตามคำพิพากษาของศาลจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย มีระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่ริมประมาณ 2 กิโลเมตร และห่างจากศูนย์ราชการจังหวัดเชียงใหม่ 8 กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบ ป่าชุมชน และเนินเขา สภาพเศรษฐกิจภายในชุมชนประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเช่น ทำนา – ทำสวน ซึ่งผลพวงจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการขยายตัวของความเป็นเมืองส่งผลให้ที่ดินอันเป็นทรัพยากรหลักของฐานการผลิตด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมเป็นที่ต้องการมากขึ้นเพิ่มมูลค่าของที่ดินให้สูงขึ้น ปัญหาประการหนึ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือ ความขัดแย้งในแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชน

6.1.1 ลักษณะของแนวคิดและวิเคราะห์ความแตกต่างในแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งหำป่าม่วงที่นำมาสู่ความขัดแย้งนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2526 – 2555

แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐทั้งกรมบริพัตรที่ 5 และกรมธนารักษ์มีลักษณะเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน อาทิ พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตหวงห้ามที่ดินในท้องที่อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ปี พ.ศ.2483 และพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในบริเวณที่จะเวนคืนในท้องที่อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2483 การออกเป็นหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง พ.ศ.2500 พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุปี พ.ศ.2518 ที่รัฐใช้ในการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินบ้านหำป่าม่วงและถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยการฟ้องดำเนินคดีกับประชาชนบ้านทุ่งหำป่าม่วง ในข้อหาบุกรุกหรือละเมิดที่ดินของรัฐ เนื่องจากประชาชนในพื้นที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินตามกฎหมาย และการที่ประชาชนอยู่อาศัยทำกินในที่ดินพิพาทมานานไม่ได้หมายความว่า จะได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น ดังนั้น ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐ จึงผูกโยงไว้ด้วยกระบวนการและขั้นตอนทางกฎหมาย ที่คอยเสริมสร้างและปกป้องระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐเอาไว้ ซึ่งมีลักษณะทั้งตรวจสอบและควบคุมที่ดินของรัฐ

สำหรับแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของประชาชนมีลักษณะเป็นแบบแผนที่ถือปฏิบัติผ่านจารีตประเพณี โดยเฉพาะระบบการสืบทอด ซึ่งไม่มีการบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจน ซึ่งแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของประชาชนบ้านทุ่งหำป่าม่วงเป็นเพียงสิทธิการใช้ประโยชน์ในที่ดินตามจารีตประเพณี (Communal Rights) เท่านั้นยังไม่นับว่าเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม (Communal Property System) เพราะว่า (1) ไม่มีเอกสารการแสดงกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย (2) มีลักษณะการครอบครองที่ดินแบบปัจเจก และ (3) ไม่มีการจัดการที่ดินร่วมกันตามแนวคิดสิทธิชุมชน และที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือความเข้าใจของประชาชนในพื้นที่ต่อระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินว่า เป็นการครอบครองที่ดินจากการสืบทอดต่อๆ กันมา

ความแตกต่างระหว่างกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐกับแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของประชาชนบ้านทุ่งหำป่าม่วงสะท้อนให้เห็นผ่านรูปแบบของความเป็นลายลักษณ์อักษรและมีอำนาจในการบังคับควบคุมชัดเจนผ่านการตรากฎหมายเพื่อรองรับกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐที่มีเหนือที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์กับความไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่มียกย่องตามกฎหมาย เนื่องจากเป็นเพียงแนวทางที่ถือปฏิบัติและหล่อหลอมกลายเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับในระดับพื้นที่ นอกจากนั้นยังเป็นเรื่องของความเป็นสากลที่สามารถใช้บังคับได้ทุกพื้นที่ภายใต้การเข้าถึงของอำนาจรัฐกับความเป็นลักษณะ

เฉพาะที่ใช้บังคับได้เพียงพื้นที่ในแต่ละชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ดังกรณีการสืบทอดที่ดินของประชาชนในพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วงโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์แต่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน

ความแตกต่างทางความคิดที่เกิดขึ้นได้นำมาสู่ความขัดแย้งในพื้นที่ ซึ่งลักษณะของปัญหาความขัดแย้งที่ผ่านมามีลักษณะซ้ำๆ ภายใต้อาการเห็นต่างในเรื่องของความเป็นเจ้าของที่ดินระหว่างรัฐที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของสิทธิตามกฎหมายกับประชาชนที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของสิทธิตามประเพณีที่มีความต่อเนื่องทางความคิดว่า ที่ดินพิพาทเป็นทรัพย์สินสมบัติที่ได้รับการสืบทอดมาจาก ปู่-ย่า ตา-ยาย ไม่ใช่ที่ดินของรัฐ จนปัญหามีลักษณะเรื้อรังและยังไม่สามารถหาแนวทางแก้ไขได้ ส่วนสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น รัฐมองว่าเกิดจากประชาชนในพื้นที่ที่ต้องการเป็นเจ้าของในที่ดินจนเกิดการเคลื่อนไหวต่อสู้กับรัฐ และการสื่อสารที่คลาดเคลื่อนระหว่างตัวแทนประชาชนกับประชาชนในพื้นที่ ในขณะที่เดียวกันประชาชนมองว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดจากความไม่ต่อเนื่องของนโยบาย (การออกโฉนดชุมชน) ของรัฐ ซึ่งประชาชนเชื่อว่านโยบายนี้สามารถแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้ และการที่รัฐไม่ทราบถึงปัญหาที่แท้จริง แสดงให้เห็นว่าทั้งสองฝ่ายต่างมองสาเหตุของปัญหาว่าเกิดจากคู่ขัดแย้ง

ปฏิกริยาต่อความขัดแย้งของรัฐที่เห็นได้ชัดเจนคือ การฟ้องดำเนินคดีกับประชาชนโดยกรมรบพิเศษที่ 5 ซึ่งที่ผ่านมาจะเป็นลักษณะของการพูดคุยกับการใช้กำลังบังคับซึ่งไม่มีบทลงโทษหากไม่ปฏิบัติ กรมรบพิเศษที่ 5 จึงเปลี่ยนไปใช้กลไกทางกฎหมายในการจัดการ ส่วนปฏิกริยาต่อความขัดแย้งของประชาชนจะเป็นการรวมตัวกันเคลื่อนไหวในแต่ละช่วงเหตุการณ์ที่ถูกกดดันจากเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น กรณีการส่งเจ้าหน้าที่บังคับคดีเข้ามาในพื้นที่เพื่อขนย้ายทรัพย์สินและรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างของจำเลยตามคำสั่งศาล (19 กันยายน พ.ศ.2555) และการยื่นหนังสือถึงหน่วยงาน องค์การต่างๆ เพื่อเรียกร้องของความเป็นธรรมในกรรมสิทธิ์ที่ดินพิพาท ยังไม่มีหน่วยงานหรือองค์กรใดสามารถตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของประชาชนได้

การจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น กรบรบพิเศษที่ 5 ใช้วิธีการดำเนินคดีตามกฎหมายโดยการจัดการกับกลุ่มแกนนำในการเคลื่อนไหวก่อน ซึ่งมีการดำเนินการฟ้องไปแล้ว 95 ราย อยู่ในชั้นการบังคับคดีจำนวน 3 ราย (แกนนำ) ด้านกรมชนารักษ์ได้ดำเนินการเสนอให้ประชาชนเช่าในที่ดินพิพาทเพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงในที่ดินให้กับประชาชนและเป็นการครอบครองที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ในกรณีที่ประชาชนไม่ยินยอมเช่ากรมชนารักษ์มีความจำเป็นต้องฟ้องดำเนินคดีกับประชาชนเพิ่มเติมในข้อหาบุกรุกที่ราชพัสดุ การจัดการความขัดแย้งของประชาชนมีลักษณะเป็นการช่วยเหลือกันเองโดยการจัดตั้งกลุ่มเพื่อขอออกโฉนดชุมชน ซึ่งประชาชนในพื้นที่เชื่อว่าเป็นแนวทางเดียวที่สามารถแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในพื้นที่ได้

6.1.2 การก่อเกิดและรูปแบบวิธีการในการเคลื่อนไหวกทางสังคมของประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วง

การก่อเกิดการเคลื่อนไหวกของประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วงนั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากความรู้สึกถึงการถูกละเมิดสิทธิบางประการที่มีอยู่เดิมคือ สิทธิการเดินทาง สิทธิการใช้ที่ดินทำกินและเพื่ออยู่อาศัย รวมทั้งมีความเป็นไปได้ที่จะเสียที่ดินให้กับรัฐจากผลของกฎหมาย ดังนั้น การถูกละเมิดสิทธิกับความเป็นไปได้ที่จะสูญเสียที่ดินจึงเป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญที่นำมาสู่การเคลื่อนไหวกทางสังคมของประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วง โดยมีรูปแบบและวิธีการดังต่อไปนี้

1) ต่อสู้ผ่านกระบวนการยุติธรรมและสถาบันทางการเมืองการอาทิ การทำหนังสือขอความเป็นธรรมถึงศาลปกครองเชียงใหม่ การยื่นเรื่อง “โฉนดชุมชน” และการร้องเรียนผ่าน ศูนย์ดำรงธรรม จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ถวายหนังสือกราบบังคมทูลสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช ยืนหนังสือถึงที่ว่าการอำเภอแม่ริม ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ และทำเนียบรัฐบาล

2) ใช้วิธีการประท้วง ทั้งการปักหลักชุมนุมและการเดินขบวนของประชาชนในพื้นที่เพื่อขับไล่เจ้าหน้าที่ทหารที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านให้ออกนอกพื้นที่ ภายใต้การนำของผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น เพราะว่า ที่ผ่านมามีประชาชนถูกเจ้าหน้าที่ทหารขับไล่และกีดกันไม่ให้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่พิพาท และมีการเขียนป้ายประท้วง อาทิ “เขตพิพาทราชพัสดุ บ้านทุ่งห้าปาม่วง หมู่ 5 ตำบลแม่แรม เราต้องการโฉนดชุมชน” และ “บ้านก็ของกู ที่ก็ของกู กูไม่เช่า”

3) ทอดผ้าป่าคืนบัตรให้อำเภอ โดยการรวบรวมเอาทะเบียนบ้านและบัตรประจำตัวประชาชนของประชาชนพื้นที่บ้านทุ่งห้าปาม่วงที่ได้รับผลกระทบจากกรณีปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินไปมอบคืนให้ที่ว่าการอำเภอแม่ริมด้วยการตั้งขบวนทอดผ้าป่า

4) การใช้อาวุธที่ได้ทั่วไปอย่างท่อนไม้ในการต่อสู้กับเจ้าหน้าที่รัฐ ที่จะเข้ามาในพื้นที่เพื่อทำการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างและขนย้ายทรัพย์สินของประชาชนในพื้นที่ตามคำสั่งศาล

เห็นได้ว่า ประชาชนในพื้นที่ได้ใช้วิธีการต่อสู้ทั้งแนวทางสันติวิธีตามแนวทางของกฎหมาย สลับกับการใช้ความรุนแรง ดังที่ ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว (2547) ได้นำเสนอเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยที่ว่า ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นล้วนแฝงไปด้วยความรุนแรงผ่านรูปแบบของกฎหมาย นโยบาย โครงการและการพัฒนา

6.1.3 ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนที่เหมาะสม

จากผลการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า การยึดหลักกฎหมายเพียงด้านเดียวในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วงมิใช่เป็นแนวทางออกที่ถูกต้อง นอกจากประชาชนในพื้นที่ไม่ยอมรับแล้วยังเกิดกระแสการต่อต้านตามมา โดยเฉพาะประเด็นของการอ้างสิทธิ์เหนือที่ดินของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่เพียงไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งมีเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะต่อปัญหาความขัดแย้งเหนือพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วง คือ (1) รัฐควรแก้ไขปัญหาด้วยการนำหลักรัฐศาสตร์มาร่วมพิจารณาเกี่ยวกับแนวทางแก้ไขปัญหาตามกฎหมาย โดยการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการที่ดินร่วมกับรัฐ (2) การดำเนินนโยบายโฉนดชุมชนเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่สามารถบริหารจัดการที่ดินร่วมกันได้ด้วยตนเองในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์ (3) การเข้าซื้อเพื่อเสนอกฎหมายเกี่ยวกับการครอบครองที่ราชพัสดุในกรณีที่ประชาชนได้รับความเดือดร้อนและเกิดปัญหาความขัดแย้งที่ไม่สามารถหาทางออกได้

6.2 อภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษาความขัดแย้งในแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งห้าป่าม่วง อำเภอแม่อรม จังหวัดเชียงใหม่ ที่ศึกษาถึงลักษณะและความแตกต่างในแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งห้าป่าม่วงที่นำมาสู่ความขัดแย้งนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 – 2555 และรูปแบบวิธีการในการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนบ้านทุ่งห้าป่าม่วง ตลอดจนนำเสนอข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทำให้ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในมิติทางกฎหมาย เพราะที่ผ่านมามีความเข้าใจในระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของประชาชนจะเป็นการให้น้ำหนักไปที่การถือครองที่ดินผ่านระบบการสืบทอดและการอยู่อาศัยมานานมากกว่าเรื่องการออกเอกสารสิทธิ์ และความเชื่อในลักษณะนี้ได้กลายเป็นความต่อเนื่องทางความคิดเรื่อยมาซึ่งเป็นไปตามที่ ชส สันตสมบัติ (2543) ได้ให้ความเห็นว่า ชุมชนชนบทของไทยตั้งแต่เมื่อครั้งอดีตจวบจนปัจจุบัน มีกฎเกณฑ์และจารีตประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับสิทธิประเภทต่างๆ ในการถือครองที่ดิน ผู้วิจัยเห็นว่า การถือครองที่ดินผ่านระบบการสืบทอดและการอยู่อาศัยมานานอันเป็นสิทธิตามประเพณีของประชาชนบ้านทุ่งห้าป่าม่วงยังไม่มีน้ำหนักพอที่จะใช้เป็นเหตุผลในการขับเคลื่อนไปสู่การได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ในที่ดินพิพาท เนื่องจากยังขาดการจัดตั้งกลุ่มที่ชัดเจนเหมือนกับองค์กรชุมชน/ท้องถิ่นในบางพื้นที่และยังยึดติดกับแนวคิดสิทธิตามจารีตประเพณีเพียงแนวคิดเดียว

มีบางพื้นที่ประสบความสำเร็จในการอ้างสิทธิถือครองที่ดินจากการใช้แนวคิดที่ผสมผสานกันระหว่างระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมกับระบบกรรมสิทธิ์แบบเอกชน ยกตัวอย่างเช่นงานศึกษาของ คมกฤษณ์ จันกลิ่น (2549) และ หทัยกานต์ สังขชาติ (2551) ที่พบว่า การใช้แนวคิดที่ผสมผสานกันระหว่างระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมกับระบบกรรมสิทธิ์แบบเอกชนสามารถอ้างสิทธิในที่ดินของชุมชนเพื่อสร้างการต่อรอง ในการรองรับความชอบธรรมของการจัดการที่ดินโดยชุมชนได้

สำหรับแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐมีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน และถูกนำมาบังคับใช้ให้ถือปฏิบัติในสังคม ด้วยความเป็นกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนและมีการตรากฎหมายรองรับแนวคิดกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐจึงมีอำนาจเหนือทรัพยากรที่ดิน (อนุสรณ์ อุณโณ, 2547) และการที่ประชาชนบ้านทุ่งห่าปาม่วงไม่มีเอกสารสิทธิ์ส่งผลให้ประชาชนกลายเป็นผู้บุกรุกโดยผลของกฎหมาย เช่นเดียวกับการศึกษาของ สมศักดิ์ ไตรภักขา (2552) ที่พบว่า นโยบายของรัฐตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ออกบังคับใช้เกี่ยวกับที่ดินของรัฐมีสภาพการบังคับใช้กฎหมายแก่ผู้บุกรุกหรือผู้บุกรุกที่ดินของรัฐโดยผลของกฎหมาย ในลักษณะที่ประชาชนอยู่อาศัยทำกินมาก่อนการประกาศกฎหมายหรือนโยบาย และการสำรวจลักษณะของปัญหาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยในประเทศไทยของ ศยามล ไกยูรวงศ์ และคณะ (2549) พบว่า เกิดจากการที่ประชาชนได้ทำกินและอยู่อาศัยมาก่อนการอ้างสิทธิเหนือที่ดินของรัฐ ซึ่งต้องมีการพิสูจน์สิทธิการทำกินและอยู่อาศัย นอกจากนั้นการขยายพื้นที่ทำกินอันส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมในสิ่งแวดล้อม เป็นเหตุอย่างหนึ่งให้ภาครัฐอ้างเหตุผลความชอบธรรมในการสร้างมาตรการด้านกฎหมายเพื่อเข้าควบคุมพื้นที่ สุดท้ายก็นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2546) ผลการศึกษาในข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงผลพวงของกฎหมายที่สร้างความชอบธรรมในการขยายอำนาจควบคุมเหนือทรัพยากรที่ดินของรัฐผ่านแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบรัฐและนำไปสู่ความขัดแย้งในที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชน หรือที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) เรียกว่า “การจัดการเชิงเดี่ยว” คือ การใช้อำนาจในลักษณะรวมศูนย์และผูกขาดในการจัดการทรัพยากรที่ดินของรัฐเพียงฝ่ายเดียว

แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนมีความแตกต่างกันอย่างมากบนหลักการของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยกับ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2530) ที่นำเสนอว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมเป็นไปในลักษณะของ “รัฐเหนือสังคม” มากกว่า “สังคมเหนือรัฐ” กล่าวคือ รัฐและกลไกของรัฐทั้งกลไกการบังคับใช้กำลังบังคับและกลไกทางอุดมการณ์ ได้เป็นฝ่ายครอบงำและกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากกว่าที่พลังทางสังคมจะเป็นฝ่ายครอบงำและกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลง และผลการศึกษาพบว่า ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

ในพื้นที่ปัญหาความขัดแย้งในที่ดินเป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐมีเหนือประชาชน ในฐานะที่เป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบายและบังคับใช้กฎหมาย เห็นได้จากการสะท้อนความรู้ลึกของการยอมแพ้ต่ออำนาจรัฐอย่างสุดโต่งว่า “...ในทางกฎหมายไม่ต้องพูดถึงอย่างไรชาวบ้านก็แพ้ แพ้กับแพ้อย่างเดียว...” , “หากพูดในประเด็นของกฎหมายอย่างไรก็สู้รัฐไม่ได้ ในแง่กฎหมายอย่างไรชาวบ้านเราก็ไม่ทางชนะอำนาจรัฐได้...” , “ชาวบ้านอย่างเราหรือจะสู้อำนาจรัฐได้ ในแง่ของกฎหมายชาวบ้านเรารู้ไม่ได้แพ้อย่างเด็ดขาด อำนาจอยู่ที่เขาไม่ได้อยู่ที่เรา...” และ “ในเมื่อกฎหมายเราไม่สามารถสู้กับรัฐได้ ฝ่ายรัฐเองก็เอาเงินภาษีของประชาชนมาสู้กับเรา เราเดินไปขึ้นศาลตั้งแต่เกิดเรื่องที่ถูกศาลเรียกมาจะสิบปีแล้วเราจะเอาเงินที่ไหนมาสู้...” คำกล่าวเหล่านี้เป็นการตอกย้ำถึงสถานะด้อยเชิงอำนาจของประชาชนในพื้นที่ ที่ถูกแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐครอบงำไว้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสามารถอภิปรายได้ว่า โดยส่วนลึกแล้วอำนาจรัฐเริ่มรุกคืบเข้าครอบงำความคิดของประชาชนในพื้นที่ให้ดำเนินตามแนวทางของกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นการยื่นหนังสือขอความเป็นธรรมถึงหน่วยงานต่างๆของรัฐ การผลักดันการออกโฉนดชุมชน ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่ต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับรัฐทั้งสิ้น แต่เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ที่มีรูปแบบที่ประชาชนอยู่ในฐานะผู้พึ่งพิงอาศัยอำนาจรัฐ

สาเหตุสำคัญของปัญหาความขัดแย้ง ผู้วิจัยพบว่าเกิดจากความแตกต่างในการใช้ประโยชน์ในที่ดินคือ ด้วยอำนาจหน้าที่ตามพระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ ปี พ.ศ. 2518 กำหนดให้กระทรวงการคลังถือกรรมสิทธิ์ที่ดินแทนรัฐบาลและกระทรวงการคลังได้มอบอำนาจให้กรมธนารักษ์ซึ่งเป็นหน่วยงานย่อยรับผิดชอบ ดังนั้น กรมธนารักษ์จึงมีหน้าที่รักษาผลประโยชน์ในที่ราชพัสดุแทนรัฐบาล ส่วนประชาชนในพื้นที่ต้องการกรรมสิทธิ์ความเป็นเจ้าของเพื่อสร้างความมั่นคงในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินพิพาท ความต้องการที่แตกต่างเหนือที่ดินผืนเดียวกันจึงกลายเป็นความขัดแย้งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของ Max Weber (1968) ที่เชื่อว่าความขัดแย้งมีจุดเริ่มต้นจากการขัดกันผลประโยชน์เนื่องมาจากการมีทรัพยากรจำนวนจำกัด และ Likert (อ้างใน ทวีบุรณ หอมเย็น, 2534) ที่มองว่า ความขัดแย้งมักจะก่อให้เกิดความเป็นศัตรูระหว่างกันเนื่องจากว่า จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งสูญเสียผลประโยชน์ นอกจากนี้ในงานศึกษาของ อร่ามศรี ศิริพันธ์ (2522) ได้แบ่งลักษณะของความขัดแย้งไว้ 3 ประเภท หนึ่งในนั้นคือความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสิ่งของที่มีคุณค่าและทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด แต่ความต้องการที่จะเป็นเจ้าของในสิ่งของเดียวกันนั้นมีมาก ท้ายที่สุดก็นำไปสู่ความขัดแย้ง

ผู้วิจัยยังสังเกตได้ว่า ที่ดินในพื้นที่บ้านทุ่งห้าปาม่วงนั้นมีมูลค่าที่สูงเห็นได้จากการซื้อ-ขายกันโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ และหากว่ารัฐสามารถยึดที่ดินคืนมาจากการครอบครองของประชาชนได้

ประชาชนบ้านทุ่งหำปำม่วงย่อมต้องเป็นฝ่ายเสียประโยชน์ที่จะได้รับในที่ดินนั้น และที่ดินสำหรับประชาชนในพื้นที่นั้นว่าเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมากต่อการดำเนินชีวิต ดังนั้น ตามความคิด อร่ามศรีศิริพันธ์ ที่ดินจึงสิ่งของที่มีคุณค่ามากพอที่ประชาชนในพื้นที่ยอมที่จะขัดแย้งกับรัฐหรือที่ Likert เรียกว่า ความเป็นศัตรูระหว่างกัน เพื่อรักษาที่ดินเอาไว้ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 กระทั่งปัจจุบัน ดังนั้น สาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามีพื้นฐานมาจากเรื่องของผลประโยชน์ในทรัพยากร

นอกจากนี้การจัดการความขัดแย้งในพื้นที่ศึกษายังมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการใช้อำนาจอรัฐ จากการที่ประชาชนในพื้นที่เริ่มมีพฤติกรรมการต่อต้านและการก่อตัวของกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ เจ้าหน้าที่ทหารและเจ้าหน้าที่กรมธนารักษ์ได้เปลี่ยนวิธีการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งโดยจากการบังคับใช้อำนาจตามกฎหมายทั้งการบังคับให้ออกนอกพื้นที่ การฟ้องร้องเพื่อดำเนินคดี มาเป็นวิธีการพูดคุย เจรจา ประนีประนอมแทน สะท้อนให้เห็นว่า การจะใช้วิธีใดจัดการความขัดแย้งก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของเหตุการณ์ความขัดแย้ง เมื่อใช้วิธีใดไม่ได้ผลอาจจะเปลี่ยนไปใช้วิธีใหม่ได้อีกเช่น ใช้วิธีประนีประนอมไม่ได้ผลก็อาจใช้กำลัง หรือใช้กำลังบังคับไม่ได้ผล เพราะทำให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงก็อาจเปลี่ยนไปใช้วิธีการประนีประนอม (อุทัย หิรัญโต 2522) เหตุผลที่มีการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบของการใช้อำนาจอรัฐตามกฎหมายเพื่อบังคับให้ประชาชนบ้านทุ่งหำปำม่วงออกนอกพื้นที่มาเป็นวิธีการประนีประนอม เป็นเพราะว่า การใช้วิธีการจัดการโดยใช้อำนาจตามกฎหมายเพียงแนวทางเดียวนั้นไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น แต่กลับทำให้ประชาชนในพื้นที่เกิดความไม่พอใจและมีพฤติกรรมการต่อต้านเพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากกรณีที่ดินกรมธนารักษ์ที่ 5 นำกำลังเข้ายึดพื้นที่บ้านทุ่งหำปำม่วงเมื่อปี พ.ศ.2533 จนเกิดเหตุการณ์ปะทะระหว่างทหารกับประชาชน และเจ้าหน้าที่ทหารคงทราบดีว่าไม่สามารถดำเนินการโดยใช้กำลังบังคับต่อไปได้เพราะอาจจะทำให้เกิดความรุนแรงมากกว่านี้ จึงหันไปใช้วิธีการการเจรจาโดยมีการประชุมร่วมระหว่างผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 33 และตัวแทนประชาชนบ้านทุ่งหำปำม่วง เพื่อเป็นการลดระดับของความขัดแย้งลง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาการจัดการความขัดแย้งในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติของ เอมอร สุขสวัสดิ์อำนวย (2554) ที่พบว่า การใช้อำนาจตามกฎหมายบีบบังคับให้ชาวบ้านออกไปจากพื้นที่ไม่ได้เป็นหนทางที่จะสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่กลับสร้างความไม่พอใจและทวีความขัดแย้งขึ้น และ สายฝน เปี้ยวงค์ (2550) พบว่า การแก้ไขปัญหาของรัฐผ่านเจ้าหน้าที่รัฐตามสายการบังคับบัญชาอันมีลักษณะเป็นการกดดันประชาชนในพื้นที่โดยการบังคับใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญนำไปสู่การเผชิญหน้าระหว่างรัฐและประชาชน

รูปแบบและวิธีการของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของประชาชนในพื้นที่นั้น มีทั้งการใช้แนวทางแบบสันติวิธีตามช่องทางของกฎหมายสลับกับการใช้ความรุนแรง กล่าวคือ เมื่อการเรียกร้องผ่านช่องทางของกฎหมายไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้ ก็จะมีการเสาะแสวงหาแนวทางใหม่อย่างการยื่นหนังสือถึงองค์กรอิสระที่จัดตั้งขึ้นเพื่อรับร้องเรียนจากประชาชนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมหรือถูกเอาเปรียบจากการดำเนินงานของภาครัฐ การเคลื่อนไหวดังกล่าวส่วนหนึ่งเป็นความขัดแย้งเกิดขึ้นจาก “ความรู้สึกถูกกดขี่เชิงเปรียบเทียบ” เพราะความไม่เท่าเทียมกันในการได้รับประโยชน์ในที่ดินเป็นความไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้บริบทของการเข้าถึงและควบคุมชนบทโดยส่วนกลาง (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2546) ซึ่งที่ผ่านมาแนวทางการเคลื่อนไหวของประชาชนในพื้นที่ตามช่องทางของกฎหมายและการร้องเรียนผ่านองค์กรอิสระดูเหมือนจะไม่เป็นที่พอใจและไม่เป็นไปตามที่ต้องการ แนวทางการเคลื่อนไหวในรูปของการสร้างมวลชนจึงเกิดขึ้น ซึ่งแนวทางนี้สามารถแปรสภาพกลายเป็นความรุนแรงได้ตลอดเวลา ซึ่ง ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว (2547) ได้นำเสนอเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยที่ว่า ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นล้วนแฝงไปด้วยความรุนแรงผ่านรูปแบบของกฎหมาย นโยบาย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าแนวทางการใช้ความรุนแรงจะเป็นแนวทางเลือกสุดท้ายของประชาชนในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับรัฐ โดยแกนนำในพื้นที่ให้เหตุผลว่า “...ในเมื่อกฎหมายเราไม่สามารถสู้กับรัฐได้ ก็ต้องใช้กฎหมาย...” สะท้อนให้เห็นว่า ประชาชนในพื้นที่ไม่มีทางเลือกอื่นในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จึงเลือกใช้การเคลื่อนไหวในลักษณะที่ก่อให้เกิดความรุนแรงได้ เพียงเพื่อต้องการให้ภาครัฐรับฟังเสียงสะท้อนจากปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งรูปแบบของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของประชาชนในพื้นที่ข้างต้น เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคม จากงานศึกษาของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2546) พบว่ารูปแบบของการเคลื่อนไหวต่อสู้ดังกล่าวเรียกว่า ยุทธวิธีการขัดขวาง เป็นการเข้าไปขัดขวาง กีดกัน กระบวนการตัดสินใจทางการเมืองและฝ่ายที่เผชิญหน้าในรูปแบบใหม่ที่นอกเหนือไปจากการใช้วิธีการผ่านกระบวนการเลือกตั้งและการยึดอำนาจโดยทหาร เช่น การนั่งประท้วง

จากผลการศึกษาภายใต้วัตถุประสงค์ข้อที่ (1) และ (2) ผู้วิจัยสามารถนำมาประมวลเพื่อนำเสนอข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนบ้านทุ่งห้าปาม่วง โดยหวังว่าผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่บ้านทุ่งห้าปาม่วงหรือพื้นที่อื่นที่ประสบกับปัญหาในลักษณะทำนองเดียวกันนี้สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางสำหรับการแก้ไขปัญหาได้ ดังนี้

1. ควรแก้ไขปัญหาด้วยการนำหลักรัฐศาสตร์ที่มองถึงเหตุแห่งความเป็นจริง เช่น ระยะเวลาของการอยู่อาศัย หลักฐานที่บ่งชี้ถึงการก่อตั้งชุมชน และนาสิทธิที่ประชาชนมีอยู่เดิมแต่ไม่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายอย่าง สิทธิตามจารีตประเพณีในการใช้ที่ดิน มาร่วมพิจารณากับแนวทางของกฎหมาย หรือเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการหรือใช้ประโยชน์ในที่ดินร่วมกับรัฐภายใต้เงื่อนไขของการใช้ประโยชน์ร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากร เพราะการกล่าวอ้างสิทธิถึงการอยู่ก่อนหรืออยู่หลังนั้น ไม่ใช่แนวทางที่ทำให้ปัญหาจบลงได้ รังแต่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งเพิ่มขึ้น

2. รัฐบาลควรให้ความสำคัญและเล็งเห็นถึงประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการออกโฉนดชุมชน และในอีกมุมหนึ่งก็เป็นการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในที่ดินของรัฐ จึงควรดำเนินนโยบายโฉนดชุมชนต่อไปเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่สามารถบริหารจัดการที่ดินร่วมกันได้ด้วยตนเองในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์ จึงน่าจะเป็นอีกทางออกหนึ่งสำหรับปัญหาความขัดแย้งในที่ดินพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วง

3. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 กำหนดในประชาชนสามารถเข้าชื่อเพื่อเสนอกฎหมายได้ และเมื่อพิจารณากรณีความขัดแย้งในที่ดินระหว่างรัฐกับประชาชนพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วงยังไม่เห็นแนวทางใดที่ประชาชนจะได้มาซึ่งในกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะมีกฎหมายหลายฉบับแสดงให้เห็นชัดเจนว่าพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วงเป็นที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงปี พ.ศ.2500 วิธีการเดียวที่สามารถทำให้ประชาชนอยู่ในพื้นที่เดิมได้ คือ ต้องปลดล็อกตัวกฎหมายที่รองรับกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐเหนือพื้นที่บ้านทุ่งห้าป่าม่วง โดยการให้ประชาชนการเข้าชื่อเพื่อเสนอกฎหมายเกี่ยวกับการครอบครองที่ราชพัสดุในกรณีที่ประชาชนได้รับความเดือดร้อนในการดำเนินชีวิตและเป็นปัญหาความขัดแย้งที่ไม่สามารถหาทางออกได้ โดยให้มีการพิจารณาเป็นรายกรณีไป

6.3 ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษา

1. เนื่องจากงานศึกษาวิจัยฉบับนี้ต้องการอธิบายถึงวิวัฒนาการของความขัดแย้งตั้งแต่เริ่มต้นกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งระยะเวลาก็กว้างขวางถึง 30 ปี แก่นนำหรือบุคคลผู้ที่มีบทบาทร่วมในเหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มต้น หลายท่านได้เสียชีวิตไปแล้ว ส่วนทางเจ้าหน้าที่ทหาร กรมรบพิเศษที่ 5 ซึ่งเป็นคู่ขัดแย้งกันในช่วงเวลานั้น หลายท่านได้ย้ายไปประจำการในพื้นที่อื่น ส่งผลให้มีผู้ที่สามารถให้ข้อมูลทั้งฝ่ายประชาชนและเจ้าหน้าที่ทหาร กรมรบพิเศษที่ 5 เกี่ยวกับเหตุการณ์ปัญหาความขัดแย้งในขณะนั้นมี

จำนวนไม่มากนัก ข้อมูลที่ได้รับจึงเป็นเพียงข้อมูลจากคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในเหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มต้นเท่านั้น

2. เนื่องจากประเด็นปัญหาในการศึกษาวิจัยเป็นประเด็นที่ยังคงความขัดแย้งอยู่ ดังนั้นการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์จากประชาชนในพื้นที่บ้านทุ่งหำป่าม่วงในบางครั้งพบว่า ประชาชนแสดงพฤติกรรมที่หวาดระแวงและคอยระวังตัวในขณะที่ให้ข้อมูล เพราะกลัวว่าผู้วิจัยเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ และแอบอ้างเป็นนักศึกษาเพื่อเข้ามาเก็บข้อมูล จนต้องขอความอนุเคราะห์ให้ผู้นำชุมชนช่วยยืนยันถึงสถานะของการเป็นนักศึกษาและวัตถุประสงค์ในการสัมภาษณ์ข้อมูลจากประชาชนในพื้นที่

3. ข้อมูลที่ได้รับส่วนใหญ่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านทุ่งหำป่าม่วงซึ่งเป็นพื้นที่กรณีศึกษาจากคำบอกเล่าของประชาชนในพื้นที่ ไม่มีข้อมูลหรือหลักฐานการอ้างอิงในเชิงเอกสารทำให้มีผลต่อน้ำหนักความน่าเชื่อถือของงานเขียน

6.4 ข้อเสนอแนะจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

เนื่องจากในพื้นที่กรณีศึกษายังมีความขัดแย้งอยู่และฝ่ายรัฐกับประชาชนในพื้นที่ที่ยังไม่สามารถหาทางออกที่เป็นข้อตกลงร่วมกันได้ ผู้วิจัยจึงได้สัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลถึงข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งหวังว่าอย่างน้อยจะสามารถสะท้อนความคิดของทั้ง 2 ฝ่าย เกี่ยวกับแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยได้นำมารวบรวมแบ่งออกเป็น 3 แนวทาง คือ

1. ควรมีการกำหนดเขตพื้นอยู่อาศัยของประชาชนและพื้นที่ของรัฐให้ชัดเจน และมีการจัดสรรที่ดิน โดยมีการกระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและเหมาะสม โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกับรัฐในการกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดการยอมรับจากประชาชนและสร้างความธรรมต่อทั้งสองฝ่าย

2. ควรมีการชี้แจง เจรจา พุดคุย ทำความเข้าใจร่วมกัน โดยการจัดประชุมเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหา ให้แต่ละฝ่ายเสนอถึงความต้องการและแนวทางแก้ไขปัญหา เพื่อหาข้อสรุปและกำหนดเป็นกฎระเบียบ แนวทาง เพื่อใช้ในการปฏิบัติร่วมกัน แม้ที่ผ่านมาจะมีการประชุมร่วมกันแต่ลักษณะของการประชุมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะเป็นการยื่นข้อเสนอจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว

3. ควรมีการให้ความรู้ความเข้าใจ โดยผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน, สิทธิชุมชนและกรรมสิทธิ์ร่วม ให้คำปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่อง สิทธิการใช้และระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ให้กับประชาชนในพื้นที่ที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในที่ดิน เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่

ทราบถึงข้อกฎหมายและสิทธิต่างๆที่พึงจะได้รับและคุ้มครองจากบทบัญญัติของกฎหมายและสามารถช่วยเหลือตัวเองในการเข้าสู่ช่องทางของกระบวนการยุติธรรมได้

6.5 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นกลุ่มนายทุนที่ในช่วงระยะหลังนี้ได้เริ่มเข้าไปในพื้นที่เพื่อซื้อและครอบครองที่ราชพัสดุ เช่นเดียวกับประชาชนในพื้นที่ แต่กลุ่มนายทุนเหล่านี้สามารถผลาญไม่ให้เกิดความขัดแย้งกับรัฐดังที่เกิดขึ้นกับประชาชนในพื้นที่ได้อย่างไร
2. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นทางการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับประเทศที่มีทั้งส่วนการสนับสนุนและส่วนการบังคับใช้อำนาจตามกฎหมายต่อประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แม้จะมีการกล่าวถึงมิติทางการเมืองบ้างแต่ก็มิได้ลงรายละเอียดเจาะลึกถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างนักการเมืองกับแกนนำในพื้นที่
3. ผู้นำชุมชน – ประชาชนในพื้นที่บ้านทุ่งห้าปาม่วงเชื่อว่าแนวทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นคือ “การออกโฉนดชุมชนเท่านั้น” ดังนั้น ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ที่สามารถออกโฉนดชุมชนในที่ราชพัสดุที่ทำได้สำเร็จ (คลองโยง) กับพื้นที่ที่ยังไม่สามารถออกโฉนดชุมชนในที่ราชพัสดุได้สำเร็จ (บ้านทุ่งห้าปาม่วงหรือพื้นที่อื่นๆ ที่เกิดปัญหาในลักษณะทำนองเดียวกัน) เพื่อให้เห็นความแตกต่างในวิถีคิด วิธีการจัดการ และใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป